

Ajalookirjanduse aastapreemia 2022 pälvis Tõnno Jonuks

Kristina Jõekalda, Olev Liivik, Mihkel Mäesalu, Kaarel Vanamõlder*

Sel aastal anti Eesti ajalookirjanduse aastapreemia välja kahekümne kaheksandat korda. 1996. aastal alguse saanud ettevõtmisest on kujunenud meeldiv traditsioon, millela ei kujuta paljud ajaloolased enam oma kalendriaastat ettegi. Koguni keerulistel koroonaaastatel õnnestus preemiaüritused ära pidada. Seekord korraldas ürituse Rahvusarhiiv 20. juunil 2023 Tartus Noora majas. Parima ajalooramatute auhinnale kandideeris 17 eelmisel aastal ilmunud teost. Nende hindamiseks moodustati ekspertkomisjon koosseisus Kristina Jõekalda, Mihkel Mäesalu, Kaarel Vanamõlder ning Olev Liivik (komisjoni esimees).

Preemia eesmärk on tunnustada originaaluurimusi. Komisjon seisib selgi korral raske ja vastutusrikka ülesande ees, kuidas ikkagi selgitada suurepärase ajalooramatute hulgast välja kõige parem. Ent just seda teha tuli, sest aastapreemia statuut ei näe ette välja anda kahte või enam esikohta. Kuid nominatsioon on juba tunnustuseks ja kvaliteedimärgiks, sest kaugeltki kõik ilmunud eestikeelsed ajalooramatud aastapreemiale kandideerima ei mahu. Komisjon pidas kevade jooksul maha mitu intensiivset koosolekut, vaagides nomineeritute tugevusi ja nõrkusi. Pikkade arutelude tulemusel jõuti parima ajalooramatute osas üksmeelsele otsusele, kuid üks iga preemia on komisjoni nägu. Mõned raamatud (või sellega kaasnenud samanimelised näitused) on pälvinud laialdast tähelepanu või tunnustust, osa juba põhjalikku arvustamist leidnud, kuid vaadake veel kord kõiki lähemalt.

Kui alustada lähiajaloo, siis torkab silma, et eelmisel aastal on võetud põhjalikult läbi kirjutada mitme institutsiooni või terve valdkonna kujunemise ja arengu lood. Sirje Oleski „**Aegade lugu. Kirjanike liit Eesti NSV-s**“ (Tallinn: Eesti Kirjanike Liit, 303 lk) nägi ilmavalgust seoses saja aasta täitumisega kirjanike erialaliidu asutamisest. Teos vaatleb detailirohkelt eeskätt liidu siseelu, kuid käsitleb tegelikult ka tolle aja Eesti kirjandusvälja laiemalt. Uurimus põhineb ulatuslikul arhiiviainesel, kirjandusnimemete memuaaridel ja päevikutel. Ka laiemale lugejaskonnale jõukohane tervikkäsitlus on tervitatav, sest võtab kokku autori enda ja teiste kirjutajate uurimistöö pikema perioodi jooksul ning tõmbab seoseid ka nõukogude-eelse ja -järgse ajaga. Kronoloogilisele narratiivile pakuvad vaheldust konkreetsete kirjanike esiletoodud ning õnnestunud valitud fotod.

Mati Mandeli „**Läänemaa muinasajast Lihula keskaega. Arheoloogilise uurimise lugu**“ (Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 273 lk) annab ülevaate ühe piirkonna arheoloogilisest uurimisest, fookusega autori juhitud välitöödel viimase viiekümne aasta jooksul. Lisaks sisesevaatele Läänemaa matusepaikadel, asulatel ja muististel tehtud töödele, seal leitud ja leitud tõlgendustesse, leiab raamatust hulganisti põnevaid mälestuskilde arheoloogiliste kaevamiste eluolust. Mitmekülgsed rikkalikud illustratsioonid näitavad lugejale nii leide kui ka aastakümnete jooksul kaevamistel osalenud inimesi, sh välitööde formaalseid ja mitteformaalseid aspekte. Autori mälestuste kõrval on raamatus ka Anton Pärna, Arnold

* Kristina Jõekalda (1985), PhD, Eesti Kunstiakadeemia, dotsent ja vanemteadur, kristina.joekalda@artun.ee; Olev Liivik (1975), PhD, Eesti Mälu Instituudi vanemteadur ja Tartu Ülikooli arhiivinduse kaasprofessor, olev.liivik@ut.ee; Mihkel Mäesalu (1985), PhD, Tartu Ülikool, keskaja teadur, mihkel.maesalu@ut.ee; Kaarel Vanamõlder (1981), PhD, Tallinna Ülikool, kommunikatsiooni- ja praktilise ajaloo dotsent, kaarel.vanamõlder@tlu.ee.

Undi ja Heikki Pautsi meenutused. Raamat on üles ehitatud kronoloogiliselt, konkreetsete uurimisekspeditsioonide kaupa, avades lugeja ees arheoloogia kui uurimisdistsipliini arenguid, aga ka Eesti taasiseseisvumisega kaasnenud olulisi muutusi uurimistööde läbiviimises ja finantseerimises.

Carl-Dag Lige koostatud „**Betoonist võlutud. Ehitusinsener August Komendant**“ (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 431 lk) käsitleb üht kõige suurejoonelisema rahvusvahelise karjääriga eestlast arhitektuuriväljal, kes tegutses 1930.–1940. aastatel Saksamaal ja hiljem pikalt USAs, aidates ellu viia nt Louis Kahni, Eero Saarineni, Moshe Safdie hooneid mitmel pool maailmas. Kümnekonna aasta uurimistööd kokku võttes raamat pakub palju ka neile, kes spetsiifiliselt ehituskunstist ei huvitu. Uurimuslik kvaliteet avaldub nii põhjalikus eeltöös, läbiviidud intervjuudes, koostaja kommentaarides kui ka erakordsetes pildileidudes: vähetuntud joonised ja hulk kvaliteetseid ehitusaegseid fotosid ehitustööliste, inseneride ja arhitektidega. Tervikut, mis arendab edasi Arhitektuurimuuseumi näitust, toetab läbimõeldud graafiline disain (Marje ja Martin Eelma). Raamat on seda enam tunnustusväärne, et arhitektuuri ja inseneeria tihedaid põimumisi uuritakse harva. Äratoodud Komendandi enda lühikesed tekstid paljastavad mh, et ta oli staararhitekti kombel edev, teadlik oma väärtusest. Koostöös Pennsylvania ülikooli arhitektuuriarhiiviga ilmus paralleelselt ingliskeelne väljaanne „*Miracles in Concrete*“ (Basel: Birkhäuser Verlag).

Teise maailmasõja järgse perioodi kõrval moodustasid nähtava ploki tänavustest kandidaatidest sõdadevahelise iseseisvusaja käsitlused eri vaatepunktidest. Anu Kannikese ja Madle Uibo „**Moodsa elu õppetunnid**“ ([Tallinn]: Argo, 303 lk) on heade illustratsioonidega, põnevalt kirjutatud, eeskätt laiale lugejaskonnale mõeldud ülevaade 1920.–1930. aastate argikultuurist Eesti linnades. Vaadeldakse nii toitumist, hügieeni kui ka sporti, samuti päevaplaneerimist, uusi tehnilisi lahendusi kodus ning viisakat käitumist. Raamat ei jäta rääkimata soengutest, pesemisharjumustest, kuramaažist ja muust igapäevaelusse puutuvast kuni avalikus ruumis jäätise söömiseni välja. Nii vaatleb see laia haarde ja suure üldistusjõuga raamat ühtviisi isiklikku, perekondlikku ja seltskonnaelu. Fookus on seatud perioodil toimunud muutustele, eriti võrreldes Vabadussõja-eelse ajaga. Peamine järeldus ongi, et praegune Eesti argikultuur sai alguse sõdadevahelisel murranguperioodil.

Nele Ambose koostatud „**Lilly Walther**“ (Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 303 lk) keskendub baltisaksa keskklassist pärit mitmetahulisele maalikunstnikule, kes on tuntud eriti oma lillemaalide poolest. Teine pool raamatust puudutab tema tööd hinnatud restauraatorina, kellena ta Carolina Waltheri nime all tegutses. Tema käe alt käisid läbi Eesti kõige hinnalisemad kesk- ja varauusaja kunstiteosed, Teise maailmasõja aegsete pommitamiste järel ka palju kaasaegsemat kunsti. Säilinud pildilise materjali abil on panustatud mh üldisema ajaloo kirjutusse – Tartu Kunstimuuseumi näitusega seoses sündinud raamatus on stiil kriitilise võrdluse teel tehtud järeldusi, mis täidavad lünki arhiiviallikatega katmata materjali osas. Terviklikku lõpptulemust toetab kaunis küljendus (Norman Orro, Ott Metusala), millele annavad palju juurde Waltheri enda fotod. Nii on raamatul senist uurimistööd mitmeti täiendav uurimuslik panus, mis ulatub märksa kaugemale Waltheri isikust (kes identifitseeris end eestimaalaseks, otsustas 1939. aastal Eestist mitte lahkuda, ja suri Siberis). Samuti tuuakse kõnekalt esile, kuidas Vene tsaaririigis ja Eesti Vabariigis oli naistel parem ligipääs kunstiharidusele kui mitmel pool mujal maailmas.

Ajalookirjanduse aastapremia nominentideks on läbi aastate ikka ja jälle esitatud Eesti riigivanemate ning Tartu Ülikooli rektorite sarjas valminud biograafiad. Mari-Leen Tammele „**Jaani Teemant. Biograafia**“ (Tartu: Rahvusarhiiv, 639 lk) on väga sisutihe uurimus. Erinevalt nii mitmestki sõdadevahelise Eesti Vabariigi riigijuhist ei olnud mitmekordsest riigivanemast Teemantist seni ühtegi arvestatavat käsitlust ilmunud. Küllap muutis uurimise keerulisemaks asjaolu, et ta ei olnud kirja-, vaid kõnemees. Lisaks oli ta vastu enda

jäädvustamisele nii pildis kui kirjas, ilmutamata teadaolevalt ainsatki rida oma eluteel juhtunud sündmustest. Tammelal on õnnestunud kokku panna kaasakiskuv uurimus, mis analüüsib Teemantit nii poliitiku, advokaadi kui inimesena. Seda on tehtud laialt allikalisel baasil – esmaste allikate loend ja „liigirohkus“ on muljetavaldav. Sellele lisandub kronoloogia ja register.

Toomas Anepaio „**Anton Palvadre. Õigusehoidja**“ (Tartu: Ilmamaa, 592 lk) on põhjalik teadusmonograafia sõdadevahelise perioodi väljapaistvast õigusteadlasest ja riigitegelasest, kes oli minister kahes valitsuses ning kes valiti kolme esimese Riigikogu koosseisu. 1923. aastast töötas ta riigikohtunikuna, 1938–1940 Eesti esimese õiguskantslerina. Palju tähelepanu ongi pälvinud Palvadre õigusalsed kirjatööd, sõnavõttud ja arvamused, samuti teiste õiguskorüfeedega peetud vaidlused. Rohkele arhiiviainesele ja mitmekesisele sekundaarkirjandusele toetuv monograafia on väga mahukas, tihe ning rikkaliku illustratsioonide valikuga (sh tema lähedaste ja kaasteeliste osas). Lisaks Palvadre juba iseenesest mitmekülgsel elukäigule, kuhu mahtusid erialase tegevuse kõrval nii armeeteenistused kui ka vangistused, leiab uurimusest põhjalikke ülevaateid mitme institutsiooni toimimise ja tegevuse kohta, millega Palvadre oli oma eluteel seotud. Nõnda on antud oluline panus ka 20. sajandi esimese poole Eesti poliitilise ajaloo ja vastavate institutsioonide uurimisse.

Samuti on saanud tugevat lisa Eesti militaarajaloo uurimine – selgi alal kandideeris tänava mitu uurimust. Andres Seene monograafia „**Sepikoda. Eesti sõjakoolid 1919–1940: Inimesed, ideed, institutsioonid**“ (Tartu: Rahvusarhiiv, 388 lk) aluseks on autori 2011. aastal artiklite põhjal Tartu Ülikoolis kaitstud doktoritöö, mis uues formaadis on laiendatud soliidseks ja ülevaatlikuks sõjalise väljaõppe käsitluseks. Mitmekesisele allikalisele baasil ning kirjandusele toetuvast uurimusest leiab põhjaliku ülevaate nii militaarõppe korraldusest kui ka sisust, õppeasutustest, õppejõududest ning sõjakoolide ja kursuste läbinutest. Kui militaarse taustata lugejale võib teos jääda kohati ka raskesti hoomatavaks, siis Eesti sõjalistes õppeasutustes kujuneb sellest ladusalt kirjutatud uurimusest, mis on varustatud pealegi rikkalikult lisade ja piltidega, küllap standardteos.

Toivo Kikkase ja Ago Pajuri koostatud „**Ohvitseri päevaraamat. Ants Matsalo**“ (Tartu: Rahvusarhiiv, 859 lk) on mahukas kõrgetasemeline publikatsioon, mis sündis tänu õnnelikule arhiivileiule Eesti Kirjandusmuuseumist. Laiemale üldsusele tundmatu Eesti Vabariigi kõrgema ohvitseri päevik aastatest 1932–1940 on erakordne – sellest ajast ei olnud teada ühtegi Eesti ohvitseri päevaraamatut. Samade kaante vahele on paigutatud veel Matsalo Vabadussõja-aegsed mälestused ning tema Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Raamat on kenasti kujundatud, eeskujulikult toimetatud ning varustatud kommentaaridega. Lisaväärtuseks on Pajuri sissejuhatus, mis annab välja lausa eraldi uurimuse mõõdu. Ühelt poolt saame seal sissevaate Matsalo elukäiku: teenistus sõjaväljal ja pärast seda nii Eesti sõjaväes kui 1941. aastal Punaarmees, isiklik elu, perekond ja hukkumine vangilaagris. Teiselt poolt annab sissejuhatus tänuväärse ülevaate Eesti riigikaitse ajaloo olulisematest tahkudest ning väeosadest, kus päeviku autor teenis. Nõnda võiks raamat jõuda lisaks riigikaitse ajaloo uurijatele teistegi ajaloohuviliste riulisse.

Mati Lauri „**Impeeriumi sünd. Venemaa ajalugu Peeter Esimesest Katariina Teiseni**“ (Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus, 208 lk) põhineb autori Tartu Ülikoolis peetud loengutel läbi mitme kümnendi. Raamat vaatleb Venemaa ajalugu 18. sajandil, virtuaalseteks piiritähisteks kaks valitsejat: Peeter I (troonil alates 1682), kes teatavasti „raius akna Euroopasse“, ning Katariina II (alates 1762), kes „ühendas“ tänased Ukraina, Poola jt alad, viies Venemaa läänepiiri Saksa riikideni välja. Käsitlus on keskendunud eelkõige historiograafiale – sellele, kuidas on erinevad autorid teemale lähenenud. Peaegu iga peatükk algab või lõpeb vastavate aruteludega, ja Laur valdab teemat, pakkudes lugejale erinevate seisukohtade tulevarki – tsaaririigist nõukogude ajalookirjutuseni, ukraina rah-

vuslikust tõlgendusest Eesti ajaloolaste seisukohtadeni jne. Sel viisil on valminud põnev ja autori enda varasemate akadeemilistest uurimustest populaarteaduslik, kuid vaimselt nõudlikule lugejale mõeldud ülevaade.

Jaanika Andersoni, Linda Kaljundi, Kadi Polli ja Kristiina Tiidebergi koostatud „**Kunst või teadus**“ (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 224 lk) laiendab Kumu Kunstmuuseumi näitust (edasiarendust saab näha Tartu Ülikooli muuseumis). Poleemilise teemapüstitusega visuaalkultuuri uurimusse on kokku toodud terve hulk eri eluvaldkondi ja uurimisdistsipliine: kunstiajalugu, etnograafia, folkloor, teadus- ja meditsiiniajalugu, loovuurimuslik vaade, Vene impeeriumi maadeavastuste põimumised koloniaalsete ambitsioonidega. Käivituseks tõmmatakse seos koroona poolt (taas)aktualiseeritud teadusvisuaaliaga. Eestis on tehtud selles vallas veel vähe, eriti sedavõrd laiahaardeliselt. Palju „teisi“ on põnevalt esile tõstetud ning edukalt adresseeritud mitmekordse tõrjutuse teemat: mitte ainult teaduspilt (vs. „kõrge kunst“) ja nende teostajad (vs. „päris“ kunstnikud), vaid ka naiskunstnikud (sh Lilly Walther, vs. meeskunstnikud), joonistus- ja graafikatehnikad (vs. maal). Suur kaasatud autorite hulk ning läbiv teadus- ja kunstiajaloolaste dialoog, kuid ka illustatsioonide kvaliteet ning materjali toetav variatiivne kujundus (Jaanus Samma) on tunnustusväärased. Hea tasakaal on leitud akadeemilise ja laiema lugejaskonna huvide vahel.

Iseäranis sidusa komplekti moodustasid kandidaatide seas seekord 16. sajandi käsitlused – 2022. aasta jääb ajalukku jõulise sammuna selle perioodi uurimises, alustades **Balthasar Russowi „Liivimaa provintsi kroonikaga**“, mille on uuesti tõlkinud ja kommenteerinud Jüri Kivimäe ([Tallinn]: Tänapäev, 472 lk). Tõlked annavad ikka põhjust vanu tuttavaid taas üle lugeda. Pikka sõda kirjeldab Russow detailselt ja värvikalt, kuid kogu oma armetus koleduses, tehes tõeliselt selgeks, millega kontrastis sündis hiljem „hea rootsi aja“ mõiste. Tegu on selle väärika teose kolmanda tõlkega alamsaksa keelest. Kiiduväärselt on siin esitatud Russowi teksti omaaegses liigenduses. Seda saadavad kommentaarid, mis samas ei asu krooniku üle domineerima. Soliidse ja tundliku kujundusega (Andres Tali) raamatu lisaväärtuseks on tõlkija pikk ees- ja järelsõna. Ühelt poolt puudutatakse krooniku ja kroonika eellugu, retseptiooni ning antakse põhjalik historiograafiline ülevaade, teiselt poolt on lahti harutatud Russowi elulugu, eesti keele valdamist ja võimalikke eesti juuri. Tänuväärsest peatutakse tema võimalikul tegevusel lendlehekirjutajana, paigutades teose ühtlasi varauusaegsele uudisteturule. Nagu kinnitavad müüginumbrid ja meediakajastus, on tõlge tekitanud suurt huvi ühtviisi erialainimestes ja laiemas lugejaskonnas.

Teise vaate nendele teemadele pakub Enn Küngi „**Mercuriuse ja Marsi vahel. Hansalinn Tallinn Rootsi riigi haardes 1561–1632**“ (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 525 lk). Rikkalikule arhiiviainesele toetuv majandusajalooline käsitlus vaatleb ühe linna panust Rootsi sõjamajandusse, tema sõjalisi kohustusi, samuti kaubandust ja konkurentsi kaubandusriivaali Narvaga, aga ka Tallinna ajalooliste privileegide temaatikat, mis oli fundamentaalseks küsimuseks suhetes Rootsi riigiga. Tallinnal ei õnnestunud oma varasemat jõukust taastada, sest ühelt poolt ei läinud linn kaasa uute mõtteviisidega, teiselt poolt ei olnud Rootsi riik huvitatud linna arengust, vaid allutas selle majandusliku potentsiaali ja ressursid sõjategevusele, sh provintsi kaitsele. Käsitlus tugineb võimsale primaarallikalisele baasile suurest hulgast mäluasutustest – saavutatud on harvaesinevalt kõrge faktitihedus ning uudne käsitlusdimensioon. Siin ei avane mitte üksnes Tallinna, vaid ka Rootsi riigi enda vaatenurgad ja tegutsemismotiivid, tõesed õigupoolest mõlemad nägelevad osalised peategelase rolli. Küng on põhjalik ja järjekindel, ei tee allikatega seoses järeleandmisi ning paneb justkui kokku ühte puslet, vaagides iga tükki, enne kui selle oma õigele kohale paigutab. „Mercuriuse ja Marsi vahel“ jääb selle ajastu ja teemaderingile uurijatele kohustuslikuks nurgakiviks.

Kunsti- ja arhitektuuriajaloolise vaate seotud teemaderingile pakub Juhan Maiste „**Eesti mõisad ja lossid, I. Aadlikultuuri seitse aastasada**“ (Tallinn: Varrak, 599 lk), mis võtab kokku

autori poole sajandi pikkuse uurimistöo, andes mõisaelust varasemast laiapõhjalisema ja terviklikuma ülevaate. Selles köites on peamiselt vaatluse all keskaegsed linnused ja kindluselamad. Esimese poole raamatust moodustab pikk, iseseisva uurimuse mõõtu peatükk mõisate olemusest üleüldse, mis viib Baltikumi mõisaarhitektuuri eeloo Antiik-Rooma ja Itaalia renessansini, mh rändavate baltlaste vaatepunktist. Pildimaterjal on mitmekesine, sisaldades arhitektuuri kõrval sugupuid, vappe, rõivamoode, hobuveokeid, jahipidamist, taimeharrastust, piirdeaedu ning ka piimandust ja viinandust puudutavat. Pidevalt tehakse tänuväärseid põikeid Läti. Niiviisi kõigile meeltele rõhudes aitab raamat tekitada tervikliku kujutuspildi kirjeldatud ajastutest: koondades vähem tuntud allikate tsitaate ning eri uurijate mitme aastakümne vältel tehtud järeldusi, esitatakse teoses põhjalik ja mitmekülgne sissevaade baltisaksluse ajalukku. Jääb oodata järgesid.

Juba eelnimetatud käsitlustes tekib mitu paralleeli Juhan Kreemi *magnum opus*'ega „**Ordu sügis. Saksa ordu 16. sajandi Liivimaal**“ (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 584 lk), mis on jõudnud lühikese ajaga juba 2. trükini. See käsitleb tähtsaima ja mõjuvõimsaima keskaegse Liivimaa institutsiooni, Saksa ordu Liivimaa haru ajalugu. Tegu on sõna otseses mõttes rahvusvahelise haardega uurimusega, mille küsimuseasetused tulenevad Saksa ordu kui institutsiooni uurimise lähtekohast ja hästi kaardistatud uurimisseisust. Rohketel arhiiviallikatel põhineva raamatu esimene osa tegeleb struktuuridega: põhjalikult käsitletakse ordu ülesehitust, vaimulikke ja ilmalikke ameteid ning nende täitjaid, samuti organisatsiooni ideelisi aluseid. Teine osa keskendub dünaamikale. Nii pakutakse kaasahaarav temaatilis-kronoloogiline analüüs ordu tegevusest 16. sajandi Liivimaal, mida käsitletakse laiemas ruumilises ja ideelises interaktsioonis, võttes arvesse geopoliitilisi muutusi ning ühiskondlikke protsesse Läänemere piirkonnas (Venemaa, Rootsi, Leedu-Poola tugevnevamine ja vastasseisud, reformatsioon ja sekulariseerumine), mis kiirendasid detsentraliseeritud juhtimisega ordu ning poliitiliselt killustunud Liivimaa nõrgenemist ja kokkuvarisemist. Raamat annab olulist uut teavet Eesti medievistikas vähe tähelepanu pälvinud teemadel nagu majandus- ja haldusajalugu, korporatiivne aadlikultuur ning argielu väljaspool suuremaid linnu. Eri keeltes ja aegadel uuritud (sh autori enda poolt) üksikteemad on siin hästi struktureeritud tervikuna läbi kirjutatud ja raamat laia üldistusjõuga, tuletades ka mitteaajaloolasest lugejale pidevalt ja elegantselt meelde arhiiviallikate katkendlikku olemust.

Juhan Kreemi, Ivar Leimuse, Anu Männi ja Inna Põltsam-Jürjo „**Loomad keskaegse Liivimaa ühiskonnas ja kunstis**“ (Tallinn: TLÜ Kirjastus, 208 lk) on pigem temaatiline artiklikogumik kui kollektiivne monograafia. Ajalugu on inimkeskne distsipliin, mistõttu on loomade ajalugu mõistetavalt, kuigi teenimatult inimese loo varju jäänud. Samas ei saa ka loomade ajalugu kirjutada muust kui inimese vaatepunktist: siingi on keskmes ikkagi inimeste vahekord loomadega. Käsitlemist leiavad loomad keskaegse Liivimaa õiguses, kaubanduses, toidulaual ja kunstis; loomad kingituste ja pärandina ning eraldi teemana ka Saksa ordu ja hobune. Raamat pakub tänuväärseid uusi tulemusi viimastel aastakümnetel Eesti medievistikas vähe tähelepanu leidnud agraar- ja õigusajaloo valdkondades. Kuna loomade uurimine on hoogustunud ka Eesti arheoloogias, annab raamat hea aluse ka arheoloogide ja ajaloolaste tulevasele ühisele uurimistööle loomade rollist meie kaugemas minevikus. Selles kogumikus on arheoloogiline materjal tagaplaanil, kuid selle teemaga tegeles tänavuste kandidaatide seas eraldi monograafia.

2022. aasta parimaks ajalooramatuks valiti Tõnno Jonuksi „**Eesti muinasusundid**“ ([Tallinn]: Postimees Kirjastus, 397 lk), mis vaatleb siinset religioonilugu inimasustuse algusest mesoliitikumis (u 8600 eKr) kuni 13. sajandi ristisõdadeni, käsitledes ka selle järellugu. Jonuks püüab välja murda rahvuslikest eeldustest lähtunud uurimistraditsioonist, mille kohaselt nähakse eestlaste muinasusundit ajas püsivana ja tõlgendatakse ka kristlikku rahvausundit pigem muistse paganluse, mitte kristluse rahvaliku vormina. Raamatu põhiväide peegeldub

juba pealkirjas: eri ajastutel ja ühiskondades olid erinevad usundid – ühte, aastatuhandeid püsinud Eesti muinasusundit pole kunagi olemas olnud. Alustades küttide-korilaste ja lõpetades „sõjakate pealike“ religiooniga, tuvastab Jonuks viis erinevat muinasusundit. Üleminekud nende vahel olid pigem sujuvad, nagu näitlikustatakse kristluse elementide osalise omaksvõtuga juba ristsõdade ja misjoni eel, ning kristianiseerimine oli ikkagi sedavõrd kõikehõlmav religioonimuutus, et tõi kaasa varasema usundi asendumise kristliku rahvausundiga oma esmalt katoliiklikes ja seejärel luterlikes vormides.

Usundeid on siin uuritud dateeritavatele allikatele – eelkõige arheoloogilisele ainele – toetudes. Teadvustades leidude ületõlgendamise ohtu, problematiseeritakse veenvalt varasemate usundipraktikate kohta järelduste tegemist keskaegsete või hilisemate kirjalike materjalide põhjal ning tuuakse palju võrdlusi nii naabermaade kui ka kaugemate piirkondadega. Suuresti alles 19.–20. sajandil kogutud folkloorse materjali kasutamisse nii kaugel mineviku uurimisel tuleb suhtuda senisest suurema kriitikaga. Ambitsioonikas ja tugevatel metodoloogilisel alustel põhinev uurimus muudab nõnda oluliselt seni kohati stereotüüpides kinni olevaid arusaamu Eesti vanemast religiooniloost. Raamatu suurim tugevus on avarapilguline sissejuhatus, millel on palju öelda kogu uurimisvälja seisu kohta. Eraldi esiletõstmist väärib sümpaatne periodiseerimine, historiograafia ja terminoloogia käsitlus – Jonuks eritleb muinasusundite kõrval eelkristlikku usundit, kristlikku rahvausundit ja (20. sajandil sündinud) maausku. Rikkalike illustratsioonidega raamatu stiil balansseerib teadusteksti ja populaarse aimekirjanduse vahepeal, olemata ei lihtsustav ega liiga akadeemiline. Nii on raamat saavutanud hea tasakaalu mõttetiheduse ja kaasahaarava jutustamisoscuse vahel – isegi kui mõne järeldusega tekib soov vaielda.

Meil on niisiis kõigiti põhjust rõõmustada oma rikka eestikeelse humanitaaria üle – eriti veel arvestades, kui suur osa teadustööst tehakse tänapäeval inglise keeles. Mitu tänavust kandidaati olid läbini kakskeelsed. Oli märgata, et nii mõnigi nomineeritu on nüüd eesti keeles ette võetud teemadel varem avaldanud inglise, saksa jt keeltes artikleid. Kuigi ükssteise töödest saaksime uurijatena küllap enamgi kasu lõigata, tõi tänavune konkurs iseäranis sümpaatselt kõrvuti mitmeid teemaplokke, kus üks raamat asus teist täiendama. Eesti ajalookirjutuse aastapremia 2022. aasta komisjon võib seega üksnes rõõmustada ja kolleege tänada sedavõrd sisutiheda ja laia teemaderingiga käsitluste eest.